

Audronė Šolienė

Diskurso žymikliai: ar viskas išverčiama?

Diskurso žymikliai (DŽ) lingvistikos tyrimuose vyrauja jau keletą dešimtmečių, tačiau jų apibrėžtis iki šiol nėra nusistovėjusi. Visų pirma nesutariama dėl paties termino ir jo apimties: šis konceptas moksliniuose darbuose vadinamas *diskurso jungtukais*, *diskurso operatoriais*, *diskurso dalelytėmis*, *pragmatiniais žymikliais*, *pragmatinėmis dalelytėmis* ar *jungtukais*. Vis dėlto bendru susitarimu linkstama prie termino *diskurso žymiklis* (angl. *discourse marker*), į jo apibrėžtį įtraukiami sintaksiniai ir pragmatiniai požymiai. Diskurso žymiklis – tai žodis ar žodžių junginys, priklausantis bet kuriai žodžių klasei, neprisidedantis prie propozicinio sakinio turinio, daugiafunkcis ir lengvai integruojamas į sintaksinę sakinio struktūrą, pavyzdžiui:

- (1) *Pone Storosta, va/na jūs vedėt vokietę, o pasakykite, tik dovanokit man seniui, ar buvot laimingas?* (ParaCorpA-LT-A)

Diskurso žymikliai per pastaruosius kelis dešimtmečius sulaukė gana didelio tarpkalbinių kontrastyvinių studijų dėmesio, bet lyginamieji darbai apie juos lietuvių ir kitose kalbose, paremti tekstynų duomenimis, yra nauji. Nuo 2017 m. Vilniaus universiteto Filologijos fakultete vykdomas projektas „Diskurso žymikliai lietuvių kalboje: sinchroninis ir diachroninis tyrimas“¹, vadovaujamas Jolantos Šinkūnienės. Projektas skirtas konceptualiai ir sisteminei lietuvių kalbos diskurso žymiklių analizei. Tai sinchroninis ir diachroninis įvairių tipų tekstynais ir senaisiais lietuvių kalbos raštais paremtas tyrimas. Naudojamosi Lietuvių mokslo kalbos tekstynu (*CorALit*), dvikalbiu dvikrypčiu lygiagrečiuoju tekstynu *ParaCorpA-LT-A* (grožinė literatūra), Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno (*DLKT*) žiniasklaidos ir sakininės kalbos patekstyniais, LKI Sociolingvistikos skyriaus parengta internetine vilniečių interviu baze „Kalba Vilnius“, Sakytinės žiniasklaidos tekstynu (1960–2010), Britų nacionaliniu tekstynu (*BNC*), Šiuolaikinės amerikiečių anglų kalbos tekstynu (*COCA*), Lietuvių kalbos instituto Senųjų lietuvių kalbos (XVI–XVII a.) raštų baze, taip pat kitais prieinamais senaisiais raštais, neįtrauktais į šią bazę. Tekstynais paremti tyrimai leidžia atskleisti diskurso žymiklių vartosenos įvairovę lietuvių kalboje ir kitose kalbose.

¹ Projektą finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-MIP-17-44).

Pavyzdžiui, tekstynais paremtas diskūrsas žymiklių *na* ir *nu* tyrimas leido atskleisti jų vartosenos ypatumus tiek skirtinguose registruose (grožinėje literatūroje ir sakytinėje kalboje), tiek vertimuose ir nustatyti vertimo atitikmenų ir funkcijos koreliaciją. Remtasi dvikalbio dvikrypčio lygiagrečiojo tekstyno *ParaCorpA-LT-A* (grožinė literatūra) ir Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno sakytinės kalbos patekstynio duomenimis. Kiekybiniai rezultatai rodo, kad *nu* ypač dažnai vartojamas sakytinėje laisvųjų stilių lietuvių kalboje. Viename kalbėtojo pasakyme galimi net keli šio žodelio pavartojimo atvejai:

(2) *Nu ir jisai išėjo, žinai, atvaro, žinai, nu padavė ten tas lauktuves, pašnekėjom* (DLKT).

Sakytinėje kalboje diskūrsas žymiklio *nu* normalizuotas dažnis 10 000 žodžių yra net 178,5, o grožinėje literatūroje – tik 0,16. Akivaizdi tokio didelio skirtumo priežastis ta, kad forma *nu* laikoma neteiktina, o grožinės literatūros tekstai paprastai yra redaguojami. Variantas *na* normalizuotas dažnis grožinėje literatūroje yra 3,48, sakytinėje kalboje – 19,62. Skirtumas ne toks didelis, bet vis tiek statistškai reikšmingas. Akivaizdu, kad abu diskūrsas žymikliai grožinėje literatūroje daug retesni, o *nu* yra išskirtinai sakytinės lietuvių kalbos laisvųjų stilių bruožas.

Na ir *nu* vertimo atitikmenų analizė parodė, kad šie kalbiniai vienetai dėl daugiafunkciškumo, nepropozicinės reikšmės, priklausomybės nuo konteksto ir nereferencinės (tekstinės ir tarpasmeninės) funkcijos neretai iš viso neverčiami arba jų vertimo atitikmenų paradigma ypač plati. Pavyzdžiui, *na* į anglų kalbą verstas net 21 skirtingu atitikmeniu. Tokia atitikmenų gausybė tik patvirtina diskūrsas žymiklių funkcijų įvairovę. Iš daugelio šio žymiklio funkcijų galima išskirti keletas pagrindines. *Na* gali rodyti, kad kalbėtojas ar pašnekovas nėra linkęs pritarti pateiktai nuomonei arba, atvirkščiai, visiškai su ja sutinka (tada į anglų kalbą jis verčiamas kaip *aha, uh-uh, yes, fine, okay* ir t. t.). Visi vertimo ryšiais susieti sakiniai paimti iš *ParaCorpA-LT-A*:

(3) LT-orig: – *Na taip, tu lyg ir teišus, bet ne visai...*

A-vert: “*Well, yes, in a way you are right, but not entirely...*”

Vartojant *na* adresatas raginamas pateikti daugiau informacijos, išplėtoti savo argumentus ir taip pagreitinti diskūrsas eigą arba skatinamas atlikti kokį nors neverbalinį veiksą (tuo atveju anglų kalbos atitikmenys yra *ok, go ahead, well* ir t. t.), pavyzdžiui:

(4) LT-orig: – *Kam?*

– *Juk teks šalty stovėti. Kai kramtai ką, šilčiau.*

– *Na, pilk.*

A-vert: “*What for?*”

“*You’ll be standing out in the cold. If you have something to chew, it’s warmer.*”

“*Okay, pour it in.*”

Taip pat žymiklis vartojamas kaip naują dialogą inicijuojantis elementas, gali reikšti kalbėtojo nuostabą (dažnai išverčiama konstrukcijomis su žodžiu *what*):

(5) LT-orig: – *Na, kaip Amerikoj su maisto produktais?*

A-vert: “*Well, so how’s the situation with food in America?*”

(6) LT-orig: ... *na ir kvaila toji Sonia, gal mano, kad įkqsiu.*

A-vert: “*What an idiot that Sonya is; maybe she thinks I’ll bite her.*”

Be jokios abejonės, *na* funkcijų yra daug ir jos tarpusavyje susipynusios, ne visos čia aprašytos funkcijos yra baigtinės. Tarkime, (5) sakinytis gali rodyti ir skatinimą pradėti dialogą, ir raginimą pateikti informacijos. Be to, šis žymiklis gali būti vartojamas ne tik dialoge, bet ir vidinį monologą perteikiančiuose sakiniuose.

Vertimo atitikmenų analizė rodo, kad prototipinis *na* vertimo atitikmuo anglų kalboje yra *well* (59 % visų konkordancijų). Angliškų tekstų *well* lietuviškuose vertimuose taip pat dažniausiai išverčiamas kaip *na* (61 %), antrasis pagal dažnį atitikmuo yra *ką gi* (8 %). Taigi galima kalbėti apie šių dviejų formų tarpusavio koreliaciją.

Dar vienas įdomus dalykas yra žymiklio išnykimas vertime, kitaip dar įvardijamas kaip nulinė atitiktis (angl. *zero correspondence*). Kaip rodo kiti kontrastyviniai anglų kalbos *well* tyrimai, ši tendencija būdinga įvairioms kalboms: pavyzdžiui, verčiant iš anglų kalbos į italų, *well* neverčiamas net 39 % visų atvejų, iš anglų į švedų – 21 %. Kiek mažesnis nulinės atitikties procentas (16 %) užfiksuotas vertimuose iš anglų kalbos į norvegų. Tai aiškinama tuo, kad norvegų kalba turi *well* kognatą *vel*. Lietuvių *na* į anglų kalbą taip pat gana dažnai neverčiamas (25 % visų konkordancijų), pavyzdžiui:

LT-orig: – *O ar nepastebėjai, kad tėvas būtų čia kvietęsis kolegų ar šiaip pažįstamų? Na išgerti arbatos ar konjakėlio...*

A-vert: “*Did you ever notice if your father brought home co-workers or friends? Ø For tea, or a little cognac...*”

Tokia nulinė atitiktis yra dvikryptė, t. y. kartais žymikliai įterpiami verstiniėje kalboje, kai originalo tekstuose jų nėra. Pavyzdžiui, vertimuose į lietuvių kalbą iš anglų kalbos, kai originaliame tekste nėra jokio žymiklio, *na* atsiranda 24 % atvejų:

(7) A-orig: “*Ø You’re full of it*”, *Sera said as we walked out.*

LT-vert: – *Na ir prisivirei košės, – pasakė Sera, kai išėjome iš klasės.*

Žymiklių nulinės atitikties atvejus vertime paaiškinti nesunku – prie sakinio propozicinio turinio neprisidedančius elementus linkstama praleisti, nes kartais jiems sunku surasti tiesioginį atitikmenį, paisoma kalbos rekomendacijų, verstiniame tekste jie atrodo pertekliniai, žymiklių funkcija perteikiama kitomis priemonėmis ir pan.

Galimybė pasinaudoti įvairiais prieinamais tekstynais (sinchroniniais viena-kalbiais ir daugiakalbiais, sakininės ir rašytinės kalbos, skirtingų registų, vertimo ar pan.) ir lyginti gaunamus rezultatus leidžia efektyviai ištirti lietuvių kalbos DŽ struktūrinius, semantinius ir pragmatinius bruožus, nustatyti jų vartosenos dažnį ir atskleisti jų reikšmės formavimosi ir semantinės pragmatinės raidos kelią.

Emilija Grybaitė

Partizano slapyvardis – žmogaus gyvenimo istorija

Lietuvių kalbos institutui paskelbus konkursą „Mano žodynas 2018“ nusprendžiau sudaryti partizanų slapyvardžių žodyną. Tirti Kęstučio apygardos partizanų slapyvardžius pasirinkau neatsitiktinai – tai mano močiutės giminė. Labai branginu tai, kad 85 metų močiutė su manimi dosniai dalijasi savo patirtimi ir atsiminimais. Nemažai tuo metu gyvenusių žmonių buvo susiję su partizaninėmis kovomis. Močiutės sesuo buvo partizanų ryšininkė, veikė slapyvardžiu *Minija*, o pusseserė už nuotrauką su savo broliu partizanu atsidūrė Sibire, Vorkutos lageryje.

Manau, kad partizaninio karo temai nėra skiriama užtektinai dėmesio ir laiko. Vien paminėti šią temą pamokose neužtenka, todėl nusprendžiau, kad būtų įdomu asmeniškai, iš arti prisiliesti prie šio istorijos laikotarpio.

Ėmusis šio darbo, iš Editos Jankauskienės, Rūtos Trimonienės ir Daliaus Žygelio sudarytos knygos „Vakarų Lietuvos partizanų sritis: atlasas“ (2011) išsirašiau 327 Kęstučio partizanų apygardos slapyvardžius. Tame leidinyje, be slapyvardžių, pateikiamos partizanų žūties datos ir aplinkybės. Tai padėjo suvokti, kad už kiekvieno slapyvardžio – drąsus žmogus, dažniausiai jaunas, pasiryžęs paaukoti gyvybę dėl bendro tikslo. Visa tai lyg ir žinome iš istorijos pamokų, bet vartant knygą mintis, kad partizaninėse kovose žuvo mano amžiaus ar net jaunesni žmonės, pribloškia, verčia gretinti dabarties ir praeities laikus.

Rinkdama slapyvardžius pastebėjau, kad itin dažni kunigaikščių vardų slapyvardžiai, pavyzdžiui, *Algirdas, Treniota, Gediminas*. Taip pat nemažai iš pavardžių kilusių slapyvardžių, pavyzdžiui, *Tūbelis, Urbšys, Plechavičius* ir kiti. Tai rodo partizanų pagarbą Lietuvos istorijos asmenybėms. Tarp asmenvardinių slapyvardžių esama ir kitų kraštų garsių žmonių pavardžių (*Paganinis, Štrausas, Puškinas, Rasputinas*). Natūralu, kad itin daug partizanų slapyvardžių siejasi su drąsa, kovos tematika (*Drąsutis, Dragūnas, Ulonas, Šarvas*). Kai kurie slapyvardžiai atskleidžia